

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.11.5124>

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏİŞƏT ÜSLUBUNUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Səminə Abdullayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0001-6540-3-36>

Samina.abdullayeva.80@mail.ru

Xülasə

Məişət üslubu ixtiyari və icbari nitq aktlarının fəaliyyəti ilə baş verir. Həmçinin bu üslubi norma dildə informasiya mübadiləsinin yayılmasının, ötürülməsinin və saxlanılmasının daxili mexanizmini təşkil edir. Belə ki, qeyd edilən üslub tarixi kateqoriya olduğu üçün dəyişə bilir, təkmilləşir. Məişət üslubu ümumi danışq normalarına əsaslandığı üçün ondan sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün dil istifadəçiləri eyni qaydada istifadə edir.

Məişət üslubu yerli dialektlərdən, peşəkarlar və sənətkarların danışığını özündə cəmləşdirən sosial qrupların dilindən ibarətdir. İctimai informasiya-kommunikasiya funksiyasına malikdir, onun yazılı forması nağıl və dastanlarda, eləcə də şifahi xalq ədəbiyyatının digər növlərində əks olunur. Məişət üslubu, həmçinin təbiiliklə, sərbəstliklə müşayiət olunan adi, sadə danışq dili kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: məişət üslubu, monoloji nitq, prosodik nitq, nitqin effektivliyi.

CHARACTERISTICS OF THE IMAGE OF LIFE IN THE AZERBAIJAN LANGUAGE

Samina Abdullayeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The everyday style occurs through the functioning of voluntary and compulsory speech acts. At the same time, this stylistic norm constitutes the internal mechanism for the dissemination, transmission, and preservation of information exchange in the language. Since this style is a historical category, it is subject to change and development. Because the everyday style is based on general norms of spoken language, all language users employ it in the same way regardless of their social affiliation.

The everyday style consists of local dialects and the language of social groups that encompass the speech of professionals and craftsmen. It possesses a social information

and communication function, and its written form is reflected in fairy tales, epics, as well as other genres of oral folk literature. The everyday style is also presented as an ordinary, simple spoken language characterized by naturalness and spontaneity.

Key words: everyday style, monologue speech, prosodic speech, speech effectiveness.

СВОЕОБРАЗНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БЫТОВОГО СТИЛЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Самина Абдуллаева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Бытовой стиль проявляется в функционировании произвольных и обязательных речевых актов. В то же время данная стилистическая норма образует внутренний механизм распространения, передачи и сохранения информационного обмена в языке. Поскольку указанный стиль является исторической категорией, он может изменяться и совершенствоваться. Так как бытовой стиль основан на общих нормах устной речи, все носители языка используют его одинаково независимо от своей социальной принадлежности.

Бытовой стиль включает в себя местные диалекты, а также язык социальных групп, объединяющих речь профессионалов и ремесленников. Он выполняет общественную информационно-коммуникативную функцию, а его письменная форма отражается в сказках, дастанах, а также в других жанрах устного народного творчества. Бытовой стиль также представлен как обычная, простая разговорная речь, характеризующаяся естественностью и свободой выражения.

Ключевые слова: бытовой стиль, монологическая речь, просодическая речь, эффективность речи.

Giriş/Introduction

Məişət üslubu ümumi danışiq dilinin bir qolunu təşkil edir. Məişət üslubu danışiq dilinin elə bir tərkib hissəsidir ki, onun normaları dil istifadəçiləri üçün ümumi xarakter daşıyır, hamı tərəfindən qəbul olunur, kütləvi xarakterə malikdir. daha çox qarşılıqlı və işgüzar kommunikasiya şəraitində işlənir. Odur ki, çox zaman məişət üslubu ümumi danışiq dili üslubu kimi də qəbul edilir. Məişət üslubu ilə əlaqədar olan terminoloji izahda onun səciyyəvi xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi təqdim edilir: “*Məişət üslubu-insanların gündəlik həyatda bir-biri ilə ünsiyyət saxladığı nitq forması. Məişət üslubu adi danışiq dilidir. Bu üslubun konkret dil göstəricisi yoxdur; əsas əlaməti nitqin sərbəstliyi, təbiiyi və yığcamlığıdır. Məişət üslubu ədəbi dilin ən geniş yayılmış kütləvi üslubudur*” [İsmayilov, 2006:149].

Məişət üslubunun mahiyyəti və funksional xüsusiyyətləri. Məişət üslubunun xarakterik cəhətləri haqqında onu demək olar ki, bu üslub daha çox dialoji nitqə əsaslanır, əvvəlcədən hazırlıqsız olur və anlaşıma səviyyəsi dialoq subyektləri arasında bərabər şəkildə baş verir. Yəni danışan və dinləyən hansı regional, məhəlli nitq adlarına məxsus olur-olsun anlaşıqlıq səviyyəsi danışq dilinin ümumi normaları ilə tənzim olunur. Bu baxımdan məişət üslubu digər nitq üslubları içərisində ən populyar növ hesab edilə bilər. Məişət üslubu üçün monoloji nitq səciyyəvi deyildir. Bu, mühazirə, məruzə, rəsmi tədbirlərdəki nitqlə eyniləşdirilmir. Məişət üslubunda ayrı-ayrı nitq kommunikasiyalarına dair terminlər işlədilmir. Məişət üslubunun başlıca məqsədi ictimai və işgüzar kommunikasiyalarda qarşılıqlı ünsiyyət yaratmaqdan ibarətdir. Məişət üslubu ümumi danışq normalarına əsaslandığı üçün ondan sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün dil istifadəçiləri eyni qaydada istifadə edir. Bəzən isə qarşıdakı müsahibə hansısa çətin başa düşülən mətləbi, fikri, mülahizəni çatdırmaq üçün ümumişlək söz və ifadələr seçilir. Burada qarşılıqlı anlaşmanın hədəfə çatdırılması məqsədi ilə nitqin müvafiq verbal və qeyri-verbal üsullarından, o cümlədən emfatika, jest, ton, pauza və prosodik nitq imkanlarından da istifadə edilir. Məqsəd nitqin effektivliyi, hədəfə çatma intensivliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Məişət üslubu qeyri-rəsmi üslub kimi nəzərə çarpmış olsa da onun ünsiyyət – kommunikasiya normalarında sabitlik, bixətlik müşahidə edilir. Normalar dilin tipoloji strukturundan kənara çıxmır, hərçənd ayrı-ayrı məhəlli nitq subyektləri arasında normanın variant elementlərindən də istifadə olunması mümkün hesab edilir. Ümumiyyətlə, nitqin sosioloji, emosional-psixoloji və məhəlli-regional xarakterindən asılı olmayaraq, məişət üslubu öz aydınlığına, sadəliyinə, anlaşıqlılığına və işgüzar-ictimai və əməli xarakterinə görə daha çox kütləvilikə malikdir. Məişət üslubu kütləvilikə görə həmçinin, gündəlik dil kimi də səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. İnsan evdə, ailədə, ictimai kommunikasiyanın çox müxtəlif sahələrində, iş yerində, insanlarla qarşılaşdıqda və s. məişət üslubuna dair sadəlik və anlaşıqlılıq tərzindən istifadə edir. Hətta hansısa rəsmi tədbirlərdə, çıxış və məruzələrdə belə fikrin daha aydın, maneəsiz, emosionallıqla çatdırılması məqamında məişət üslubu elementlərindən istifadə edə bilər. Bu da istər-istəməz nitqin effektivliyinə öz psixoloji təsirini göstərir. Məişət üslubu kütləvi xarakter daşdığı üçün hər bir dildə onun effektiv imkanlarından məqsədyönlü şəkildə istifadə edilir. T.İsmayılova gündəlik-məişət (danışq) üslubundan bəhs edərkən onun, məsələn, ingilis dilində də geniş yayılmasını və işgüzar kommunikasiya mühitində hamıya tanış olan bir ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edildiyini göstərir: *“Bu üslub əksər ingilis dilində danışanlar üçün aydın olduğuna görə buna “tanış” üslub da deyilir”* [İsmayılova, 2019:55]. Burada həmçinin qeyd edilir ki, məişət üslubu insanlar arasında təbii qarşılıqlı söhbət zamanı realizasiya olunur, qeyri-rəsmi daxili və xarici əlaqələr üzrə təcəssüm olunur, sərbəstliyi ilə səciyyələnir, eyni zamanda, *“...ictimai mövqeyindən asılı olaraq danışanlar ədəbi dil normalarına əhəmiyyət vermirlər”* [İsmayılova, 2019:55]. Bu tezislə əlaqədar onu demək lazımdır ki, danışığın sadə olması onun asan başa büşülməsinin başlıca meyarıdır. Əgər

danışiq asan başa düşülürsə deməli onda norma səlisliyi daha optimal xarakter daşıyır. Əks halda, normalara diqqət yetirilmirsə, onda danışiq rabitəsinin ardıcılığından və onun hədəfə çatdırılmasından söhbət gedə bilməz. Bu da onu göstərir ki, asan və aydın başa düşülən nitq formasında, xüsusi ümumi danışiq dili prinsiplərinə əsaslanan məişət üslubunda normaların tənzimədiçi keyfiyyəti daha çox mühafizə olunur. Ümumiyyətlə, məişət üslubunun anlaşılıqlığı danışanın şifahi nitqə yiyələnmə səviyyəsindən daha çox asılı olur. Zəngin nitq keyfiyyətlərinə malik olan şəxslərin danışığı da normalı, aydın, effektiv və təsirli olur. Məsələn, mahir nağılçı, dastançı və söhbətçil şəxslərin məişət nitq üslubuna xas olan nitqin dinləyicisi özünə daha artıq cəlb edir ki, bu da normalardan daha effektiv istifadənin nəticəsi kimi özünü göstərir. Burada Ə.Dəmirçizadənin qarşılıqlı kommunikasiya anında danışan və dinləyənə nitqin necə qurulması haqqında aşağıdakı fikrini xatırlatmaq yerinə düşərdi: “...*ünsiyyətdə danışan və dinləyənə ünsiyyəti necə qurmalı olduğu müəyyənləşdirici əsas faktorlardır: danışan kimlərdir, danışiq iki şəxs arasındamı cərəyan edir, yoxsa bir danışan şəxslə bir çox dinləyənlər arasındamı cərəyan edir? Danışanlar üz-üzə durub danışirlarmı? Danışiq şifahi şəkildəmi aparılır?*” [Dəmirçizadə, 1962:29]. Buradan göründüyü kimi, məişət nitqinin özü çoxaspektlidir və onun qurulmasında bir çox situativ məqamlar durur. Bu da nitqin anlaşılıqlı və effektiv olmasını səciyyələndirən başlıca amillərdən biri kimi nəzərə alınmalıdır. Fakt budur ki, məişət üslubunun başlıca tələbi anlaşılıqlıqdan ibarətdir. Bu da birbaşa nitqin intensivliyinə təsir göstərən norma nizamına ciddi riayət olunması sayəsində başa gəlir. Məişət üslubunun səciyyələndirilməsi ilə bağlı olan yazılarda, fikir və mülahizələrdə məişət sözünün özünün danışdığı mənaya da xüsusi diqqət yetirilir. Bununla əlaqədar bir yazıda göstərilir ki, “*Məişət dedikdə gündəlik həyat tərzini nəzərdə tutulur. Deməli, məişət üslubu insanların məişətdəki danışiq tərzidir, şəxslərin ailədəki, cəmiyyətdəki mədəni ünsiyyət dilidir*” [prezi.com/p/oilquft6jevm]. Burada məişət üslubu barədə deyilən məntiq normaldır və bu üslubu ümumi cəhətdən xarakterizə edir. Burada, həmçinin, məişət üslubunun informasiya aktivliyinə təsir göstərən sadəlik, aydınlıq, təbiilik, dialektüstü keyfiyyətə malik olması, qeyri-verbal vasitələrdən, jest və mimikalardan istifadə edilməsi, dialoji nitq formasının aparıcılığı, bədii obrazların dil xüsusiyyətlərində əks olunması, emosional tipli cümlə konstruksiyalarından istifadəyə meyillilik, ədəbi dilin şifahi danışiq tərzini canlandırması ilə bağlı parametrlər barədə müxtəssər məlumat verilir [prezi.com/p/oilquft6jevm].

Məişət üslubunun sosial, mədəni və dil sistemindəki yeri. Məişət üslubu insanlar arasında dialoqun yaranması mərhələsinin məhsulu olmaqla özündə qədim adət-ənənələri, xalqın ictimai təfəkkür tərzini və dünyagörüşünü, etnomədəni və qarşılıqlı münasibətlərini, ailə, məişət, təssərrüfat, peşəkarlıq və məşğuliyyət ənənələrini, eyni zamanda danışiq dili normalarını özündə cəmləşdirib saxlayır. Məişət üslubunun normaları həm yazılı, həm də şifahi ədəbi dil normalarında qovuşuq şəkildə saxlanılır. Daha dəqiq deyilsə məişət dilinin sabit normaları yazılı və şifahi ədəbi dil normalarının başlıca bazası hesab olunur. Məişət dili şifahi danışiq dilinə məxsus sabit və sərbəst

normaları özündə ehtiva edir. Sabit normalar həm yazılı, həm də şifahi ədəbi dilin başlıca tənzimedicisi vasitəsinə çevrilir. Həmçinin şifahi danışiq dilində işlənən və məişət üslubuna keçən sərbəst normalar şifahi ədəbi dildə də öz təcəssümünü tapır. M.Nağısoylu məişət üslubu barədə öz təəssüratlarını ümumiləşdirərək yazır ki, “*Məişət üslubu adi danışiq dilidir-insanların bir-biri ilə hal-əhval tutduğu dildir. Məişət üslubu kitab-qəzet dili deyil, eyni zamanda məhəlli səciyyə də daşıyır. Məişət üslubu ədəbi diin gündəlik davranışda işlənən şifahi nitq formasıdır. Məişət üslubunun əsas səciyyəvi xüsusiyyəti sərbəstliyi və yığcamlığıdır*” [kayzen.az/blog/]. Burada həmçinin məişət üslubunun daha çox dialoq nitqində eyni zamanda bədii əsərlərdə təsvir olunan obrazların dilində təcəssüm olduğunu göstərilir [kayzen.az/blog/].

K.Əliyevin məişət üslubu barədəki fikirləri də burada verilən xülasələrlə səsləşir. Burada göstəriləni kimi, məişət üslubu insanların gündəlik ictimai həyatı, yaşayış tərzini, istehsalatdakı fəaliyyəti, məşğuliyyəti və s. barədəki anlayışların qarşı-qarşıya canlı ifadəsinin təcəssümünü əks etdirən ümumiləşmiş, kütləviləşmiş bir informasiya-kommunikasiya vasitəsidir. Məişət üslubu, həmçinin təbiiliklə, sərbəstliklə müşayiət olunan adi, sadə danışiq dili kimi təqdim olunur [kayzen.az/blog/]. Məişət üslubu haqqında digər bir məlumatda qeyd olunur ki, bu üslub şablon dili deyil, məhəlli dildən fərqli cəhətlərə malikdir, sadədir, anlaşılıqdır. Məişət dilində hər şeydən əvvəl təbiilik müşahidə olunur. Bu üslub nitq fəaliyyətində intensivliklə səciyyələnir, çünki bu cəmiyyətin ümumi ictimai anlaşiq dilidir. Bədii nümunələrdə personajların nitqi də bu üslub üzərində qurulur. Burada həmçinin maraq doğuran belə bir fikir də söylənilir ki, məişət üslubu danışiq dilinin kütləviləşmiş bir tərkib hissəsi kimi ilkindir və deməli yazılı dilin sabit normaya malik olmasında məişət üslubunun xüsusi bir rolu vardır [mahaz.org/-morfologiya]. Beləliklə, məişət üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1. Məişət üslubu ümumi şifahi danışiq dilinin bir tərkib hissəsidir.
2. Məişət üslubu xalqın ictimai həyat tərzini, davranışını, etik və estetik müasibətlərini, işgüzar və əməli kommunikasiya mühitini canlandıran mental təfəkkürünün məhsuludur.
3. Məişət üslubu hər bir xalqa məxsus ümumişlək əhəmiyyət kəsb edən şifahi nitq formasıdır.
4. Məişət üslubu daha çox dialoq nitqində canlanır, bununla yanaşı hansısa monoloq nitqində bu və ya digər hadisənin təsviri və çatdırılması məqamında da istifadə olunur.
5. Məişət üslubu normaları ümumi danışiq dilinin sabit və sərbəst normalarına əsaslanır.
6. Məişət üslubu regional və məhəlli nitq üslubundan ümumişlək normalara malik olması keyfiyyəti üzrə fərqlənir.
7. Məişət üslubu bədii mətnlərdə personajların nitqi üçün də səciyyəvidir.
8. Məişət üslubu verbal və qeyri-verbal üsulla canlandırma imkanlarına malik olur.

Nəticə / Conclusion

Bu üslub gündəlik ünsiyyətin əsas forması kimi sadəlik, təbilik və emosionallıqla seçilir. Məişət üslubu rəsmi və elmi üslublardan fərqli olaraq, ünsiyyətin şəxsi münasibətlərə əsaslanan, canlı və qeyri-formal xarakterini əks etdirir. Burada dil vahidlərinin daha çox danışq dili normasına uyğun seçilməsi, ləhcə və şivə elementlərinin istifadəsi, həmçinin jest və mimikaya dayanan tamamlayıcı vasitələrin rolu önəmlidir. Bu üslub, həmçinin cəmiyyətin sosial-mədəni səviyyəsini və ünsiyyətin kontekstual xüsusiyyətlərini əks etdirərək dilin canlılığını və çevikliyini təmin edir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Asgarlı, O. (2022). Məişət üslubu. prezi.com/p/oilquft6jevm/mist-ustubu/
2. Dəmirçizadə, Ə. (1962). Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 271 s.
3. İmanov, K. (2018). Üslubiyyat kayzen.az/blog/Azərbaycan-dili/15459/üstubiyyat.html
4. İsmayılov, R., Nəcəfov, E. (2006). Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. – Bakı: Altun kitab, – 272 s.
5. İsmayılova, T. (2019). Gündəlik-məişət (danışq) üslubu //Filologiya məsələləri. – № 7, –, s.55-59.
6. Məişət üslubu və onun yaranma şəraiti (2025). mahaz.org/morfologiya.-html?page=75.
7. Nağısoylu, M. (2014). Üslublar. kayzen.az/blog/Azərbaycan-dili/15459/üstublar.html.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>15.07.2025</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>28.07.2025</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>03.09.2025</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>28.09.2025</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Məhərrəm Məmmədli</i>
	<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>